

RELIGIOZNI ODGOJ DANAS: NAČELA I TERMINOLOGIJA¹

EMILIO ALBERICH

Università Pontificia Salesiana
Piazza Ateneo Salesiano, 1
00139 Roma
Italia

Primljeno: 15. 11. 2001.
Izvorni znanstveni rad
UDK 268

Sažetak

Autor proučava suvremenu problematiku religioznog odgoja koja je odraz i posljedica jezičnih, kulturalnih i povijesnih razlika. Dok se u povijesti može istaknuti razdoblje poistovjećivanja župne kateheze i školskog vjeronauka, u novije vrijeme javlja se težnja za ostvarivanjem »društvene nevidljivosti« religije, pa prema tome i religioznog odgoja. Autor iznosi motrište religioznih vjeroispovijesti kao i građanskoga društva, a zatim posebno tumači semantičke oblike vezane uz katehezu, poučavanje i odgoj. Nova obzorja religioznog odgoja uključuju religioznu kompetentnost te promicanje zrelih i slobodnih osobnosti otvorenih prema religioznome i vjeri. Religiozni odgoj danas neizostavno uključuje i jasnu pedagošku osjetljivost koja promiče poznavanje, prosudbu i spremnost na dijalog i suživot u ozračju ekumenizma i međureligijske otvorenosti, na što su prije svega pozvane Crkve kao zajednice i institucije, ali i suvremeno društvo iskazivanjem većeg poštivanja i osjećajnosti za religiozni odgoj. Ključne riječi: *religiozni odgoj, terminološko određenje religioznog odgoja, religiozna kompetentnost*

Problem religioznog odgoja danas izgleda vrlo složen. Nije to samo zbog poteškoća da se pronađu prikladne metode i sadržaji nego i zbog krajnje raznolikosti prakse, mjesta i subjekata koji su s njom povezani. Nije manje važna zapreka ni uporaba vrlo heterogene terminologije koja se mijenja i nije uvijek jasna², posebice ima li se pred sobom međunarodna panorama raznih jezika i kultura.

1. POTEŠKOĆE I NEODREĐENOSTI

Sveukupno područje religioznog odgoja danas je prožeto pitanjima i pokušajima rješenja, izjavama o krizi i perspektivama za budućnost. Tema je svakako bogata i

složena, te ukazuje na razne probleme, među kojima nije najmanje važan onaj koji se odnosi na upotrijebljenu terminologiju:

¹ Naslov izvornika: *L'educazione religiosa oggi: verso un chiarimento concettuale e terminologico*, u: »Orientamenti Pedagogici« 44(1997)2, 311-333.

Ova razmišljanja plod su ekipnog rada, u okviru Katehetskog instituta Fakulteta odgojnih znanosti Salezijanskog papinskog sveučilišta u Rimu, u kojemu su uz autora sudjelovali i profesori C. Bissoletti, C. de Souza, J. Gevaert, U. Gianetto, L. Meddi, G. Morante, F. Pajer i Z. Trenti. Moja rasprava oslanja se i na neke doprinose tog zajedničkog razmišljanja.

² »Svaki pokušaj da se protumači izraz *religiozni odgoj* uključuje nemali broj poteškoća. Ni u jednom *corpusu* stručne literature ne upotrebljava se tako da bi ga se moglo držati jednoglasno prihvaćenim«, Moran 1995, 126.

- Temelj za to je prije svega velika raznolikost odgojnog djelovanja ili prakse koja je na neki način povezana s religioznim područjem: školski vjeronauk, kršćanski odgoj, kateheza, obiteljski odgoj, sakramentalna inicijacija, međureligijski dijalog itd. Ne postoji uvijek jasnoća pri uočavanju identiteta tih različitih djelatnosti i njihovih obostranih razlikovanja.

- To različito djelovanje ili praksa podložni su i sveukupnom procesu revizije i razvoja vlastitog identiteta i zadataka, u kontekstu velikih kulturalnih i religioznih promjena našeg vremena. Sve je teže odrediti njihov pojam i značenje.

- Štoviše, te se djelatnosti vrlo različito nazivaju, bilo unutar iste nacije, bilo napose u raznim kulturalnim područjima. Prisjetimo se npr. tipičnih razlika i afiniteta koji postoje u Italiji (religiozni odgoj, vjeronaučna poduka, kateheza itd.), u frankofonskom području (enseignement religieux, catéchèse, formation religieuse itd.), na njemačkom govornom području (Religionsunterricht, Gemeindegottesdienst, Religiose Bildung und Erziehung itd.), u anglosaksonskom svijetu (Religious Education, Religious Instruction itd.) kao i na španjolskom govornom području (catequesis, enseñanza religiosa itd.).

- I na razini znanstvenog razmišljanja i epistemološkog statusa postoji velika raznolikost, jer su u to pitanje uključene mnoge zainteresirane i kompetentne znanstvene discipline: religiozna pedagogija, katehetika, didaktika, praktična teologija, pastoral mladih, psihologija i sociologija religije, znanosti o religiji itd.

Sve to uzrokuje određene poteškoće budući da nisu jasni obrisi, područja i odgovornosti koje se odnose na područje religioznog odgoja. To ukazuje na poteškoće i složenost teme, ali i na prikladnost od-

redenog napora oko pojašnjavanja, napose s obzirom na nove izazove s kojima se danas mora suočiti religiozni odgoj.³

Željeno pojašnjenje korisno je i zbog očitog praktičnog razloga, kada je riječ o odgojnoj praksi na području formacije dje-latnika i onih koji su odgovorni, kao i na epistemološkoj i disciplinarnoj razini.

Na ovim stranicama želio bih dati neke naznake koje se tiču isključivo odgojne prakse, ne ulazeći u epistemološke probleme koji se odnose na pitanje disciplina uključenih u temu. To će, bude li potrebno, moći biti predmetom daljnjeg proučavanja.

2. U KORIJENU PROBLEMA

Možda je moguće shematski prikazati povijesni razvoj, što će pomoći da se razumiju neki korijeni ovdje proučavanog predmeta.

Po ustaljenoj tradiciji i dugo vremena sveukupno područje religioznog odgoja shvaćalo se kao povlastica Crkava ili konfesionalnih institucija, posebice u onim zemljama u kojima su društvene i religiozne institucije bile relativno jednostavne u pogledu pripadnosti i prianjanja uz kršćansku vjeru. Konkretno, u Europi su velike kršćanske vjeroispovijesti (katolici, pravoslavni, protestanti itd.) te druge manjinske vjeroispovijesti (Židovi, muslimani) »usmjeravale« različita ostvarenja religioznog odgoja, pomoću tradicionalnih subjekata i mjesta religiozne socijalizacije: obitelji, škole, zajednice, udruga itd.⁴

³ Prvi pokušaj pojašnjenja na međunarodnoj razini, iako djelomičan, nalazi se u: Hemel 1984b.

⁴ Osim toga, valja imati na umu da su dulje vremena ne samo područje religioznog odgoja nego i *sveukupni odgojni sustav* organizirale i njime upravljale Crkve, prije nego je kontrolu nad njim preuzelo građansko društvo.

U tome se smislu religiozni odgoj – ovdje mislim posebno na katoličko područje – mogao stvarno usredotočiti na djelatnosti kao što su župna kateheza, religiozna pouka u školi, kršćanski odgoj u obitelji, doprinos udruga ili pokreta itd. Štoviše, kao što ćemo vidjeti, i danas se čuje kako se o religioznom odgoju govori u vrlo suženom značenju, odnosno poistovjećuje se s katehezom ili školskim vjeronaukom.

To temeljno usmjerenje nije – u moderno doba – bitno promijenjeno doprinosom koji ponegdje daju građanske vlasti, koje su, prema povijesnim i zakonskim okolnostima, pružile razne oblike potpore i suradnje. Tako se ide od zauzetijeg oblika prihvaćanja izravne državne odgovornosti, posebice u slučajevima postojanja »državne religije« ili konstitucionalnog jamstva, do raznih oblika ugovora između Crkve i države (ugovori, konkordati, sporazumi, podjela zadataka). I u tim situacijama, kao i u slučaju školskog vjeronauka, upravljanje religioznim odgojem većim je dijelom povjereno kontroli religioznih institucija.

Kako je malo-pomalo napredovao širok proces sekularizacije i potvrđivanja autonomije građanskih djelatnosti i institucija, može se reći da je sveukupni sustav religioznog odgoja kojim upravljaju pojedine vjeroispovijesti postao na neki način predmetom napetosti i otpora sve do krajnosti, kao što se dogodilo primjerice u Francuskoj, gdje je došlo do raskida između Crkve i države. Tu su zatim i duboke kulturalne i religiozne promjene našeg vremena koje dovode u krizu razne oblike religioznog odgoja. Evo nekih znakovitih vidova nove stvarnosti:

- Složenost, ubrzane promjene i pluralizam snažno utječu, kao što znamo, na propise socijalizacije i prenošenja vrednota, pa prema tome i na cijeli odgojni sustav, pa i u njegovoj religioznoj dimen-

ziji. Na to se osim toga nadovezuje rastući proces privatizacije koji, svojim razlikovanjem između građanskog-javnog i osobnog-privatnog, mnoge vidove religioznog iskustva zapravo osuđuje na »društvenu nevidljivost«.

- Očite promjene religioznog doživljavanja imaju pozitivne i negativne vidove: smanjena religiozna praksa, povratak svetoga, novi religiozni pokreti, subjektivizacija religioznoga, dvoznačni oblici religioznog iskustva i »nevidljive religioznosti« itd. (Cesareo 1995). To su naime očitovanja koja jasno utječu i na odgojno područje, te sile na duboko premišljanje raznih oblika religioznog odgoja.

- Može se govoriti o općoj krizi sustava religioznog odgoja. O krizi se govori s obzirom na tradicionalne oblike religioznog odgoja i pomoću različitih izričaja: kriza obiteljskog odgoja, uvođenja u kršćanstvo, prenošenja vjere, školskog vjeronauka, omladinskog udruživanja itd. (Gevaert 1990, 21-33; Feifel-Kasper 1987).

Može se dakle reći kako se kriza procesa religioznog odgoja općenito shvaća i osjeća i unutar religiozne zajednice kao i na odgojnom i kulturnom području društva:

– S gledišta Crkava i konfesionalnih institucija ustanovljuje se jasan gubitak značenja i djelotvornosti tradicionalnih oblika religioznog odgoja u župi, u obitelji, u školi, pred utjecajem medija itd. Ako se danas uočava povratak ili postojano zanimanje za religiozno, to se obično događa izvan institucionalnog pripadanja ili, u svakom slučaju, uz snažnu mjeru subjektivnog i osobnog upravljanja (Nanni 1993).

– Što se tiče interesa građanskog društva, odgojna i religiozna kriza našeg vremena promatra se i s obzirom na zabrinjavajuće problematične posljedice pred činjenicama kao što su npr: nepoznavanje

nacionalne kulturne baštine, bujanje netolerantnih i nacionalističkih stavova, umnažanje opasnih oblika religiozne nezrelosti (dogmatizmi, fundamentalizmi, fanatizmi).

3. POKUŠAJ POJAŠNJENJA

Prvi korak prema shvaćanju i rješavanju tako složenih problema može biti nastojanje da se dođe do određenog načelnog i terminološkog pojašnjavanja na području raznih stvarnosti koje su u to uključene. Bit će dobro da se pritom ne izgubi iz vida dvostruka perspektiva ili motrište: ono unutarcrkveno religioznih vjeroispovijesti i ono profano građanskog društva.

3.1. *Motrište pojedinih vjeroispovijesti*

To je stajalište od kojega kreću, npr. na katoličkom crkvenom području, posebice oni koji se prepoznaju u crkvenoj instituciji.

U toj perspektivi, problemi koji su povezani s religioznim odgojem vide se unutar poslanja Crkve i u okviru njezinih pastoralnih djelatnosti. Tako se poslanje shvaća pretežno u smislu evangelizacije i kao služenje dolasku kraljevstva Božjega, kao posredovanje u spasenju i cjelovitom čovjekovom oslobođenju. Konkretno, religiozni odgoj se redovito prikazuje kao kršćanski odgoj i shvaća se napose kao župna kateheza, uvođenje u sakramente, konfesionalni vjeronauk, razne pastoralne aktivnosti (omladinski pastoral, školski pastoral itd.), religiozni odgoj u obitelji, religiozna formacija u udruženjima i u zajednicama itd.

Na području znanstvenog razmišljanja ili na području normativnih znanosti, posebice se poziva na razne teološke discipline (dogmatiku, pastoralnu ili praktičnu

teologiju, katehétiku, religioznu pedagogiju) kao i na dodatni doprinos humanističkih znanosti (pedagogije, psihologije, antropologije, sociologije, didaktike itd.).

Taj skup unutarcrkvenih djelatnosti i disciplina predstavlja se zatim prilično jednoličnim ali i raznolikim u raznim kulturnim područjima, kao što ćemo to kasnije moći i vidjeti.

3.2. *Motrište građanskog društva*

Valja reći da se na profanom području, i na onom specifično pedagoškom, tema religioznog odgoja često podcjenjuje ili pak jednostavno ignorira, ili stoga što je drže beznačajnom ili pak jednostavno stoga što se, u skladu s tradicionalnim mentalitetom, drži kako je valja prepustiti odgovornosti pojedinih vjeroispovijesti.

Međutim, tamo gdje se problem uočava i gdje ga se nastoji razmotriti, logički ga se smješta na područje odgoja i unutar njegovih različitih tematskih prijelaza: odgoja, formacije, promicanja, socijalizacije, pouke, poučavanja, kulturne politike itd.

Točnije govoreći, religiozni odgoj se pojavljuje kao »religiozna« specifikacija raznih odgojnih zadataka (religiozni odgoj, religiozna pouka, religiozna kultura itd.) ili u vezi s odgojnim interesima koji su po naravi stvari povezani s religioznom tematikom: odgoj za vrednote, odgoj za mir, odgoj za demokratski suživot, međukulturalni i međureligijski odgoj itd.

S obzirom na razmišljanje koje se odvija na razini discipline, ukazuje se na različite znanosti odgoja, formacije i pozitivnih znanosti religije (povijest, fenomenologija, filozofija, psihologija, sociologija religije itd.).

I s obzirom na ta praktična i znanstvena područja bilo bi moguće razlikovati sadržaje i nijanse s obzirom na različite kul-

turne kontekste, ali u tom se slučaju možda može utvrditi u biti jedinstvena uporaba terminologije, ukoliko je više vezana uz znanstveno područje koje je međunarodno priznato.

4. PRVI POKUŠAJ RAZLIKOVANJA I POJAŠNJAVANJA

Pokušamo li sada provesti terminološko pojašnjavanje kako bismo na neki način priveli jedinstvu bogatu raznolikost prakse i nazivlja, možda se možemo usredotočiti na tri velike semantičke obitelji, koje su polarizirane oko tri temeljne kategorije: kateheze, poučavanja i odgoja.

4.1. Kateheza

Ovoj obitelji pripadaju tradicionalni izrazi koji se nadovezuju na grčki glagol »katehein« (učiniti da odzvanja), a predstavljaju klasičnu terminološku cjelinu u kršćanskoj predaji, nadasve u poznatim oblicima »kateheza«, »katekizam« i »katekumenat«:

– Izraz *kateheza*, zajedno s pridjevima »katehetski« i »katehetički«⁵, ostaje najtradicionalniji izričaj kojim se ukazuje na crkvenu ulogu poučavanja i prenošenja kršćanske vjere. Nekoć, posebice u doba moderne, nije bilo tako. Stoljećima se name katehezu i katekizam, shvaćane pretežno kao djelo poučavanja i odgoja, nazivalo poznatim izrazima: vjeronauk, kršćanski nauk, religiozna pouka itd. Tek u novije vrijeme, osobito od 50-ih godina XX. st., ponovno se počelo vrednovati izraz »kateheza«, naročito u latinskim zemljama, uz značajno proširivanje značenja. Taj se izraz danas obično upotrebljava u talijanskom, francuskom, španjolskom, portugalskom i nizozemskom jeziku, dok ga se iznova vrednuje i upotrebljava i u zemljama nje-

mačkog i engleskog jezika koje su tradicionalno davale prednost drugom nazivlju (npr. »Religionsunterricht«, »Religious Education«) (Nastainczyk 1983; Westerhoff 1987; Rummery 1974; Groome 1992/93). »Kateheza« je posljednjih desetljeća bila predmetom ozbiljnog pregleda i prekvalifikacije (Adler-Vogeleisen 1981; Alberich 1992; Meddi 1994), ali kao izraz zadržava svoju valjanost i znakovitost, posebice unutar katoličkog svijeta.

– *Katekizam*, ne kao oznaka za »knjigu« katekizma, nego u smislu organiziranog oblika religiozne pouke, posebice djece (kao u izrazima: »poučavati katekizam«, »ići na katekizam«), jest izraz koji pripada gotovo isključivo povijesti, a vezan je uz oblike religiozne pouke koji više nisu aktualni.

– Izraz *katekumenat* potječe od antičke crkvene ustanove (II-V. st.) za uvođenje u vjeru i kršćanski život u svrhu krštenja i uključivanja u Crkvu. Nakon što je stoljećima bio napušten, danas se ponovno govori o katekumenatu i katekumenskom, bilo u vlastitom smislu, s obzirom na nove oblike proslijeda pripreme za krštenje, bilo zato da se ukaže na katehetske djelatnosti oko ponovnog uključivanja ili u perspektivi evangelizacije.⁶

⁵ Ta se dva izraza sama po sebi odnose – prvi na *djelovanje* kateheze (»katehetska« djelatnost), a drugi na znanstveno *razmišljanje* o katehezi (»katehetička« djelatnost). U nekim zemljama (naročito u zemljama francuskog i španjolskog govornog područja) ta se dva izraza upotrebljavaju praktično kao istoznačnice, posebice u korist izraza »katehetski«, koji teži za tim da zamijeni drugi, koji je previše nabijen negativnim i djetinjastim dopunskim nijansama značenja.

⁶ Usp. Alberich-Binz 1995, pogl. I-II. Istina je da se ponekad previše olako govori o »katekumenatu« i o »katekumenskom« kada su posrijedi djelatnosti koje tek u vrlo dalekom smislu ostvaruju onaj opći i sustavni hod u vjeri koji je u pravom smislu riječi zaslužio da ga se tako zove.

Možemo zaključiti da pred sobom imamo niz naziva koji zadržavaju svoju vrijednost u kršćanskoj predaji, ali ih se mora upotrebljavati pretežno u unutarckvenom području. Danas se osim toga puno inzistira, praktično na svim kulturnim područjima, na razlikovanju između kateheze kršćanske zajednice i školskog vjeronauka, posebno obrađujući pažnju na subjekte koji su u to uključeni kao i na ciljeve kojima se teži. Katehezi je po njenoj naravi mjesto unutar zajednice vjere, ona uključuje osobe koje se priznaju u vjerničkom izboru i teži prema zrelosti stava vjere. Religiozna se pouka, vjeronauk, naprotiv odvija u školi, tiče se učenika koji s religioznog gledišta imaju vrlo različite stavove i zadatak joj je osobito da omogućiti upoznavanje i ozbiljno suočavanje s religioznom činjenicom.⁷ I unutar katoličke škole jasno se potvrđuje razlikovanje između kateheze i vjeronauka (Kongregacija za katolički odgoj 1988, br. 68; García Regidor 1994, 57; Rossiter 1982) te se sve manje upotrebljava izričaj, koji je nekoć bio vrlo čest, »školska kateheza«.⁸

Istaknuto mjesto ima smještaj sveukupnog područja katehetske djelatnosti unutar šireg procesa *evangelizacije*, koji se danas promatra u širem poimanju kao navještaj i svjedočenje Evanđelja po svemu onome što kršćanska zajednica naviješta, čini i jest (Alberich 1992, 40). Kateheza je tako trenutak ili stupanj evangelizacijske djelatnosti (Catechesi tradendae br. 18).

4.2. Poučavanje

Izraz *poučavanje*, zajedno s drugima koji su mu slični (kao nastava, kultura, nauka), uvijek je bio široko prihvaćan u religioznom odgoju, bilo stoga što ga se poistovjećivalo sa zadatkom religiozne socijalizacije, bilo stoga što ga se uvijek shvaćalo kao neizbježan vid svakog odgojnog napa. Na tom području nalazimo dobro

poznate izričaje, pa i na međunarodnoj razini, kao što su: religiozno poučavanje, religiozna pouka, školski vjeronauk, religiozna kultura itd.

Ti izrazi, nekoć naširoko korišteni kako bi se označilo katehetsko poučavanje ili »katekizam«, danas se radije primjenjuju na religiozno poučavanje u školi, kao školski predmet, posebno u zemljama gdje je takvo poučavanje ukorijenjeno u predaji: IR (insegnamento della religione), RU (Religionsunterricht), ERE (enseñanza religiosa escolar), ER (ensino religioso). To se čini bez obzira na konkretna obilježja i sadržaje koje takvo poučavanje ima, budući da se posvuda dogodio i još je uvijek u tijeku otvoren proces ponovnog određivanja značenja. Postoje neke poznate iznimke, kao što je upotreba izraza »enseignement religieux« u Francuskoj koji se tradicionalno primjenjuje na crkvenu katehezu; ili široka primjena »Religious Instruction« kod J. M. Leea, što – iako se pretežno odnosi na školsko područje – obuhvaća sve procese poučavanja-učenja »kršćanskog života« (»Christian Living«: Lee 1971, 11; 1985).

Govoreći općenito, izvan uporabe potvrđene predajom, bit će potrebno podsjetiti da će na području religioznog odgoja *poučavanje* morati uvijek ostati temeljni trenutak svakog procesa rasta i religioznog dozrijevanja gdje god se odvijalo. S druge

⁷ Usp. Alberich 1992, 206-217; Pajer 1991, 461; Prenna 1989. U nekim se dijelovima inzistira na tome da se takvo razlikovanje ne naglašava, kao npr. u Austriji i u Bavarskoj. S tim u vezi usp. E. J. Korherr, »Austrija« u: Pajer 1991, 103. U SAD-u taj »blaži« stav odlučno zastupa Th. H. Groome (1992/93).

⁸ Taj izričaj, tradicionalno upotrebljavan u nizozemskom govornom području (»schoolcatechese«), danas je napušten ili se upotrebljava u puno drugačijem značenju nego prije. Usp. priloge »Belgija« i »Nizozemska« u Pajer 1991; Fossion 1980.

strane, ne smije se zaboraviti da »poučavanje« ne iscrpljuje zadatak religioznog odgoja. Danas je mnogo snažnija svijest da je odgoj mnogo više od pouke, a to vrijedi i za sveukupno područje i zadatak religioznog odgoja.

4.3. Odgoj

Izraz *odgoj* je otvoreniji, ali i prikladniji, da u najbogatijem identitetu i u različitosti njegovih aspekata izrazi sveukupnost odgojnih djelatnosti i postupaka koji upućuju na religioznu dimenziju postojanja. Tom izrazu valja pribrojiti, iako uz nužno razlikovanje i pojašnjavanje, druge izraze koji su s njim povezani i često se zajedno s njim upotrebljavaju, napose: »formacija« (kršćanska formacija, religiozna formacija, teološka formacija), »socijalizacija« (religiozna socijalizacija), »inicijacija« (kršćanska inicijacija, sakramentalna inicijacija) i »animacija«.

Pred sobom doista imamo niz izraza (kršćanski odgoj, religiozni odgoj, religiozna formacija itd.) jasni identitet kojih je moguće shvatiti jedino pomoću vrlo detaljnog proučavanja raznih kulturalnih i institucionalnih okolnosti.

Valja prije svega razlikovati razne tradicionalne nazive koji su konfesionalno određeni, kao što su: kršćanski odgoj, kršćanska formacija, odgoj vjere.

- *Kršćanski odgoj* je tradicionalni izraz, koji je vrlo čest i na katoličkom (također kao izraz »katolički odgoj«)⁹ i na protestantskom području. Izraz »Christian Education« naširoko se upotrebljava u anglosaksonskom, osobito protestantskom svijetu, posebno s obzirom na poučavanje religije u školi,¹⁰ iako nije nedvosmislen i bez problematičnih vidova (Orteza y Miranda 1985/86; Moran 1995, 126). U katoličkoj predaji izričaj »kršćanski odgoj« često

ukazuje na cjelinu odgojnih djelatnosti koje promiču Crkve,¹¹ ali iznad svega na odgojni zadatak kršćanske zajednice s obzirom na ljudsko i kršćansko dozrijevanje vjernika. Kršćanski odgoj prije svega želi biti djelo autentičnog i cjelovitog odgoja, ali u obzoru vjere, unutar rasta prema kršćanskom savršenstvu koji u svom dinamizmu uključuje katehezu, liturgijsko-sakramentalnu inicijaciju, moralnu formaciju, inicijaciju u crkveni apostolat i odgoj za zalaganje u društvu (»Gravissimum Educationis« 2; Groppo 1991b, 423-425). Valja ga razlikovati od religioznog odgoja, budući da je s jedne strane izrazito konfesionalan kako s obzirom na djelatnike i naslovnike (Crkve i njihove članove) tako i s obzirom na odgojne sadržaje (ljudsko i kršćansko dozrijevanje), a s druge strane zato što njegovo opće djelatno obzorje – ne ograničavajući se po sebi na religioznu dimenziju – nadilazi vlastiti zadatak religioznog odgoja.

- *Kršćanska formacija* se često upotrebljava s istim značenjem kao i kršćanski odgoj. U Francuskoj »formation chrétienne« ponekad označava i katehetsko djelovanje posebno upravljeno odraslima kao i formiranje djelatnika i odgovornih na pastoralnom području (usp. Centro nazionale 1988).

⁹ »Katolički odgoj« (Educatio catholica) je izraz koji upotrebljava Zakonik kanonskog prava (kan. 793) i često se odnosi na odgojni zadatak katoličke škole. Usp. Casotti 1930, Pollard 1988/89, Marthaler 1991/92.

¹⁰ Znakovit je s time u vezi časopis »British Journal of Religious Education«, utemeljen 1934. godine, koji se predstavlja kao časopis »Pokreta za kršćanski odgoj« (»Christian Education Movement«) s ciljem da na međunarodnoj ekumenskoj razini promiče religiozni i moralni odgoj u školi.

¹¹ Usp. npr. biblioteku *Christliche Erziehung in Europa*, u kojoj se prikazuje situacija u pet država: Engleskoj, Nizozemskoj, Švedskoj, Francuskoj i Poljskoj (Schultze-Kirchhoff 1975-77).

• *Odgoj vjere* je izraz koji se često upotrebljava u vezi s katehezom (Alberich 1991; Meddi 1994). Ponekad mu se daje prednost pred riječju »kateheza«, posebice kada je riječ o odraslima, kao u Québecu (Office de Catéchèse du Québec 1988; Routhier 1996), ili ga se pak razlikuje od kateheze kako bi se ukazalo na širi odgojni proces u smislu kršćanskog dozrijevanja.¹²

Vratimo li se izrazima *religiozni odgoj* i *religiozna formacija* (éducation religieuse, religiöse Erziehung, Religious Education, educación religiosa, formation religieuse, religiöse Bildung, formación religiosa), vidi se da su oni vezani uz poimanje koje se u svakom posebnom slučaju ima o odgojnom djelovanju i zadatku, kao i o značenju koje se pridaje izrazima »religija« i »religiozni«.

– Ponekad ti izričaji ukazuju konkretno na poučavanje religije u školi, posebno »Religious Education« u anglosaksonskim zemljama.¹³

– Religiozni odgoj ili religiozna formacija nerijetko jasno pokrivaju trenutke produbljenja vjere koje nazivamo *kateheza*¹⁴ ili su pak sinonimi za *kršćanski odgoj* u gore naznačenom smislu (usp. Böhm 1992).

– Ako se »religija« i »religijozni« konkretno odnose na religijske nazive ili vjeroispovijesti (katolici, luterani, hebreji, muslimani itd.), religiozni odgoj (ili formacija) normalno ukazuje na proces religiozne socijalizacije koji je svojstven svakoj Crkvi ili zajednici s obzirom na vlastite članove, ili pak na širi pristup religioznoj činjenici u njezinim povijesnim konkretizacijama (Gallagher 1986, 12; García Regidor 1994).

– Ponekad se, govoreći o »religiji« i »religioznom«, u središte pažnje stavlja najdublja i transcendentna dimenzija ljudskog postojanja, »religioznost« ili »religioz-

no iskustvo« u njihovoj potpunosti, povezani s temeljnim problemima postojanja, kao što su smisao života, postojanost vrednota, podrijetlo i apsolutna budućnost svijeta, otvorenost prema totalno Drugome itd. U tom slučaju religiozni odgoj se nadaje kao proces otvaranja i razvoja takvog iskustva i religiozne dimenzije, kao osposobljavanje za ozbiljno i odgovorno prihvaćanje religiozne problematike postojanja (Nichols 1978, 16-19; Purnell 1985, 73; Simon 1991). Religiozni odgoj se tada može definirati kao »otkriće, puna svijest i životni odgovor na pitanje smisla« (Stachel 1973, 26).

Iako »odgoj« i »formacija« (Bildung) nemaju isto značenje, može se reći da se, u odnosu na religioznu problematiku, »religiozni odgoj« i »religiozna formacija« često upotrebljavaju kao sinonimi. U Njemačkoj se redovito, bez isticanja razlika, govori o »religioznoj formaciji i odgoju« (»religiöse Bildung und Erziehung«).¹⁵

U ovom trenutku može se javiti pitanje: nije li moguće ujediniti kriterije i doći do jedinstvene terminologije?

Čini se da to doista nije moguće. Unatoč naporima, svaka zemlja ili kulturalno područje uvjetovani su i vezani uz svoje

¹² To je slučaj s izrazom »educación de la fe« u službenim katehetskim dokumentima u Španjolskoj. Usp. Comisión Episcopal 1983, br. 56-67.

¹³ Usp. Groome 1992/93; Bissoli 1982; Moran 1995, 126. Može se spomenuti časopis »The Living Light«, kojemu podnaslov glasi: *An Interdisciplinary Review of Catholic Religious Education, Catechesis, and Pastoral Ministry*. Kako bi se označilo širenje religioznog odgoja izvan škole, dodane su riječi »kateheza« i »pastoralno služenje«.

¹⁴ Može se citirati slučaj katehetskog instituta »Lumen Vitae« u Bruxellesu, koji se već niz godina zove: »Centre International d'Études de la Formation Religieuse«.

¹⁵ U toj se perspektivi kreće npr. važni *Handbuch der Religionspädagogik*, usp. Feifel 1973; Englert 1986, 428-429; Hemel 1990, 36-43.

predaje i jezik. Osim toga, i unutar različitih misaonih cjelina uvijek su česte diskusije i razilaženja o značenju koje valja pripisati raznim izrazima te je često potrebno odustati od svakog pokušaja konačnog dogovora.¹⁶

Sigurno, nikad neće biti suvišno težiti prema jasnoći i točnosti, uz poštivanje raznih kulturalnih tradicija i identiteta svake odgojne djelatnosti, tako da se izbjegnu nepotrebna poopćavanja, zabune, nesmotrene prosudbe. Valja uočiti sličnosti i razlike u službi korisnog interkulturalnog dijaloga na području religioznog odgoja. U tom smislu dajem još neka pojašnjenja i napomene.

5. NOVA OBZORJA »RELIGIOZNOG ODGOJA«

Unatoč raznim, dijelom već pronađenim jedva osjetljivim razlikama izričaj »religiozni odgoj« čini se najprikladnijim i najshvatljivijim kako bi se ukazalo na sveukupnost odgojnih procesa koji se odnose na religioznu dimenziju i pojave. U tom smjeru kreće se i razmišljanje na raznim kulturalnim područjima.

Posvuda se danas na neki način govori o religioznom odgoju u sve širem značenju, gotovo kao o *općoj kategoriji* koja u sebi može obuhvatiti veliku raznolikost praktičnih ostvarenja i konkretnih razlika. U tom smjeru kreće se proučavanje religiozne pedagogije. Tako se npr. izražava Marthaler (1991, 643) s obzirom na religiozni odgoj: »U Sjedinjenim Američkim Državama ne postoji suglasnost u pogledu definicije izraza 'Religious Education'. Kao opći izričaj, 'Religious Education' uključuje raznolikost pedagoških aktivnosti koje su na ovaj ili onaj način povezane s religijom, npr. formalno i neformalno poučavanje, proučavanje Biblije, moralni odgoj,

socijalizacija, teološki odgoj kao i religija u javnom odgoju.«¹⁷

I u Francuskoj nailazimo na vrlo slobodnu definiciju izraza »éducation religieuse«: »Religiozni odgoj je sveukupnost pedagoškog djelovanja kojemu je cilj formiranje djece i mladih na religioznom području; to djelovanje obuhvaća i govor, kao poučavanje o religioznim stvarima u pravom smislu riječi (tada se govori o 'religioznom poučavanju' ili o 'religioznoj pouci'), kao i praktična ostvarenja koja su usmjerena prema formaciji duhovne osobnosti (pa se upotrebljavaju izričaji 'religiozna pedagogija', 'odgoj' ili 'duhovna formacija'). Područje religioznog odgoja tako se raščlanjuje na dva pola: onaj koji se odnosi na znanje i onaj koji se odnosi na praktična ostvarenja formacije« (Audinet 1994, 865-866).

Što se tiče Njemačke, razmišljanja o predmetu religiozne pedagogije i o području »Religiöse Bildung und Erziehung« (religiozna formacija i odgoj) otkrivaju vrlo opsežno i bogato obzorje. Religiozni odgoj povezan je sa svim onim stvarnostima »koje postavljaju pitanje – koje nadilazi *ja* – o smislu života i o budućnosti čovjeka i svijeta te ukazuju na neizbježni zadatak odgoja« (Wegenast 1973, 109). Stoga je to zadatak koji se tiče svih životnih dobi, a ne samo djetinjstva i mladosti (Böcker-Heimbrock-Kerkhoff 1987).

¹⁶ Prisjetimo se npr. vječnih diskusija o razlikama između »Theologische Erwachsenenbildung« i »Erwachsenenkatechese« u Njemačkoj; ili između »Adult Religious Education« i »Adult Catechesis« u SAD-u; ili između »formation religieuse«, »catéchèse« i »catéchuménat« u Francuskoj itd. (Groome 1980, 20-28; Alberich-Binz 1993, 39)

¹⁷ Slično smatra i Th. H. Groome: »Osobno držim da je izričaj 'kršćanski religiozni odgoj' (Christian Religious Education), iako možda predugačak, prikladniji za opis onoga što radim i što rade mnogi drugi na području odgoja u kršćanskoj vjeri u sjevernoj Americi« (Groome 1991/93, 46).

Prema R. Englertu (1986, 428-429), predmet religijske pedagogije je složeno područje djelatnosti u kojem postoji odgoj i religiozna formacija. U to su uključene ne samo četiri tradicionalne aktivnosti koje se odnose na njemačku sveučilišnu formaciju (školski vjeronauk, crkvena kateheza, pastoral mladih i teološka formacija odraslih) nego i druga odgojna područja, kao što su temeljni religiozni odgoj i neinstitucionalizirani oblici religioznog odgoja. Religionspädagogik se uobličuje kao znanost predmet koje je sveukupni proces religioznog učenja i formacije (die Gesamtheit »religiöser Lern- und Bildungsprozesse«, *isto*, 429; Feifel 1995,7).

U svom opsežnom istraživanju o religioznoj pedagogiji u Njemačkoj (1990, 38-39), U. Hemel predlaže da se predmet Religionspädagogik obuhvati integrativnom formulom: »religiozno posredovanje (ili komunikacija)« (Religiöse Vermittlung), koje obaseže područje religioznog odgoja i formacije, razne oblike religioznog poučavanja i učenja te pedagoško i didaktičko crkveno djelovanje. Jasno je da to religiozno posredovanje ili komuniciranje nadilazi katehetsko prenošenje vjere, koje je moguće jedino unutar osobnog vjerskog opredjeljenja (*isto*, 43).

I sam Hemel (1988), raspravljajući o ciljevima religioznog odgoja, sažima ih u formuli »religiozna kompetentnost (ili sposobnost)« (Religiöse Kompetenz), što znači: »složena sposobnost, koja se može naučiti, odgovornog upravljanja svojom religioznošću u njezinim različitim dimenzijama i promjenjivim oblicima tijekom života« (Hemel 1988, 674). To je opća kompetencija koja uključuje razne dimenzije religioznosti:

– *religioznu osjetljivost* (religiöse Sensibilität) kao otvorenost i pažnju prema religioznoj činjenici,

– *religiozno izražavanje* (religiöses Ausdrucksverhalten) koje obuhvaća tipične izričaje religioznog ponašanja kao što su molitva, slavlje, sakramentalna praksa, apostolat itd.,

– *religiozne sadržaje* (religiöse Inhaltlichkeit) kao vid religioznoga znanja, biblijskih, doktrinarnih, povijesnih i drugih sadržaja,

– *religioznu komunikaciju* (religiöse Kommunikation) koja se odnosi na vid i relacijsku sposobnost religioznog iskustva, kao što su odnos i dijalog s Bogom, s vjernicima, s drugima (govor, izričaj, očitovanje i komunikacija religioznoga),

– *religiozno nadahnut projekt života* (religiös motivierte Lebensgestaltung) kao životni, promicateljski i egzistencijalni vid religioznosti, koji želi jamčiti uspješan život pun smisla.¹⁸

Slična opažanja moguća su i na području talijanskog ili španjolskog jezika (usp. Nanni 1995; Orlando 1992). Prema C. Nanniju, religiozni odgoj ima pred sobom vrlo otvorenu panoramu odgojnih ciljeva: »Temeljni cilj *religioznog odgoja* je promicanje zrelih i slobodnih osobnosti, otvorenih barem prema mogućnosti neke religiozne vjere. Kao posebni zadaci religioznog odgoja spominju se npr. razvijanje sposobnosti poimanja onoga što je iznad uobičajenoga, očitoga, neposrednoga i čemu se štoviše teži u budućnosti; odgoj za simbolički, metaforički, parabolički i mit-ski jezik; odgoj za slušanje, šutnju, sabranost; odgoj za samouključujuće sudjelovanje

¹⁸ Hemel (1990, 62.) i J. M. Lee (1971, 11) također primjenjuje sličnu shemu, te razlikuje pet dimenzija religioznosti: ideološku dimenziju (vjerovanja); obrednu dimenziju (religiozna praksa); iskustvenu dimenziju (religiozni osjećaj); intelektualnu dimenziju (spoznaje); posljedičnu dimenziju (rezultati).

vanje u blagdanima i u zajedničarskim slavljinama; odgoj za požrtvovnost i uključivanje u aktivnosti služenja i zalaganja za promicanje čovjeka« (Nanni 1992, 9932).

Da zaključimo, tako se označava *vrlo široko područje religioznog odgoja*, kao izričaj koji pokriva odgojno područje koje obuhvaća vrlo različite djelatnosti u odnosu na razne subjekte i mjesta, kao što su:

- *katehetska praksa* zajednicâ i Crkvi, vezana uz vjeroispovjesne sadržaje u perspektivi produbljenja vjere;

- procesi *kršćanske inicijacije i socijalizacije* djece, mladih i odraslih;

- *školski* vjeronauk, danas gotovo posvuda shvaćen kao odgojni i kulturni pristup religioznoj činjenici i prema tome različit od kateheze;

- religiozni odgoj *u obitelji*, s najrazličitijim dopunskim obilježjima u značenju svjedočenja, iskustva, pouke, poticanja itd;

- formativna djelatnost *udruga i pokreta*, napose mladih;

- različiti oblici *pastoralnog djelovanja* (pastoral mladih, školski pastoral, obiteljski pastoral itd.) odgojnog sadržaja i usmjerenja s obzirom na religioznu dimenziju;

- najrazličitiji doprinosi *medija* i sveukupnog područja *društvenih komunikacija* religioznom sadržaju ili valjanosti;

- utjecaji i posredovanja *kulturalne politike* na religiozne procese i ponašanja.

Važno je istaknuti kako se *nijedna od tih djelatnosti ne poistovjećuje s religioznim odgojem* niti iscrpljuje njegovo odgojno područje. Danas međutim iznenađuje što se, unatoč različitostima situacija i kulturnog konteksta, izgleda jasno ocrtava dvostruka težnja ili zahtjev, koji je vezan uz dva izričaja religioznog odgoja: naglašavanje pedagoške osjetljivosti (»odgoj«) te produblivanje i proširenje »religioznog«.

6. IZRAŽENIJA PEDAGOŠKA OSJETLJIVOST

Na svim područjima religioznog odgoja želi se ozbiljno razmotriti istinska i promicateljska dimenzija poduzetih djelatnosti, pri čemu se u središte stavlja osoba s njezinim zahtjevima, prije probitaka društva ili religioznih institucija. Posvuda se nastoji istaknuti doprinos što ga religiozni odgoj može dati u općoj odgojnoj i formativnoj djelatnosti, u ozračju življih društvenih i formativnih gledišta, kao i u ozračju najosjetljivijih društvenih i političkih problema (rasizam, pravda, mir, ekologija itd.).

I u samim usko konfesionalnim potphvatima, kao što su kateheza i pastoralna djelatnost Crkvi, ističe se njegova humanizirajuća i odgojna važnost, u službi uravnoteženih i uspješnih osobnosti (Exeler 1990; Langer 1974. i 1980). Pastoral mladih želi biti »u školi odgoja« (Tonelli 1989, 295). U katehezi je značajna njezina bitna dimenzija zalaganja i promicanja (Alberich 1992, 172-175) kao i njezino nužno ukorjenjenje u kulturi (Gevaert 1993; Fossion 1990). S obzirom na školski vjeronauk snažno se ističe zahtjev da ga se učini funkcionalnim za cjelovitu formaciju učenika (Schlüter 1995).

Prvenstvo pedagoške osjetljivosti ističe u religioznom odgoju čitav niz ciljeva i zadataka: promicanje *objektivnog i ozbiljnog poznavanja* religioznih pojava, tako da se prevlada prošireno neznanje i površnost koje uzrokuju tolike predrasude i netoleranciju; odgoj za *kritičku prosudbu* i prihvaćanje slobodnog i odgovornog izbora na religioznom području, izbjegavajući svaki oblik indoktrinacije ili razosobljujućeg plagijata; odgoj za *dijalog* i za *suživot* u religiozno pluralističkom svijetu, protiv svakog oblika fundamentalizma, netolerancije ili fanatizma.

7. PRODUBLJIVANJE I PROŠIRENJE RELIGIOZNOGA

Religiozne pojave danas se promatraju u mnogo složenijoj i otvorenijoj perspektivi negoli u prošlosti, u kontekstu moderne i postmoderne. Sasvim se jasno osjećaju značajke izrazito pluralističkog društva i različiti doprinosi novih znanstvenih otkrića najrazličitijim pojavama i oblicima religiozne činjenice.

Što se tiče premeta interesa religioznog odgoja, valja imati na umu ove oblike otvaranja i nova obzorja:

- Religiozni odgoj danas je obilježen crtama *razvojnosti ili postupnosti*, koje zahvaćaju sva životna razdoblja (a ne samo djetinjstvo ili adolescenciju), *globalnosti*, koja zahvaća sve ljudske sposobnosti (a ne samo razum ili emotivnost) i *aktivnog pluralizma*, koji se koristi bogatstvom posredništava (i ne zadržava se samo na razgovornoj, poučnoj ili sakramentalnoj komunikaciji).

- Više je nedopustivo zatvoriti se u granice vlastite konfesionalnosti ili religiozne pripadnosti: važnost ekumenskog problema i pluralizam religija nameću nov način poimanja sadržaja i ciljeva raznih oblika religioznog odgoja. U cijelom se svijetu posvuda upućuje poziv na *ekumensku i međureligijsku otvorenost* u katehezi, vjeronauku i mnogim drugim oblicima odgojnog zalaganja.¹⁹

- Osim religioznog pluralizma u pravom smislu riječi, postoje i *najrazličitiji novi oblici religioznosti*: nove religije, sekte, razni oblici ezoterizma, okultizma, sinkretizma, koji se općenito žive vrlo subjektivno i fragmentarno. Riječ je o pojavi koja je sve šira i koja upućuje brojne izazove odgoju zahtijevajući da ju se ozbiljno uzme u obzir upravo kada je riječ o religioznom odgoju (usp. Fizzotti 1995, 149-172).

- Složenost religiozne činjenice zahtijeva zatim da se u središte pažnje stavi ono što je njezina životna srž, tj. *religiozno iskustvo* u njegovom antropološkom i kulturalnom značenju. Može se reći da se religiozno traženje danas savršeno usredotočuje na iskustvo, premještajući se malo-pomalo od konfesionalne činjenice na sâm nastanak zaziva i religiozne slutnje (Marcel 1976; Trenti 1993). Stoga ne može uistinu postojati zahtjevan i ozbiljan pristup religioznoj činjenici ako se izvan povijesnih i fenomenoloških očitovanja religije ne ide u samo srce religioznog stava, u religiozno iskustvo ukoliko je dubinsko čitanje života, susret s problemom smisla, otvaranje prema onostranome, zaziv i naslućivanje.²⁰

- U posljednjem se stoljeću zbilo nešto osobito važno za predmet našeg razmišljanja: izvanredan rast religioznog istraživanja kao sustavnog i znanstvenog razmišljanja o religioznoj činjenici. Tamo gdje su se prije nalazile samo teološke i biblijske discipline, danas im se približio skup *religioznih znanosti*. Istina je da su nastale u XIX. st. u kulturalnom ozračju obilježenom pozitivizmom i antikiršćanskim osjećajem, kao što dokazuje osnivanje odjela za »Sciences religieuses« u École Pratique de Hautes Études 1886. u Parizu, u zamjenu za pet ukinutih teoloških fakulteta (usp. Cent ans 1987). Danas su se međutim stvari umno-

¹⁹ U vezi s time mogla bi se navesti opširna bibliografija. Usp. npr.: Moran 1979; Devitt 1991; Education in Europe 1992/93; Nipkow 1992/93; Religionsunterricht und Konfessionalität 1993; Lachmann 1994; Schlüter 1995; Ziebertz-Simon 1995; Prenna 1996.

²⁰ Usp. Trenti 1993; Nanni 1992. U tom je kontekstu i novije zanimanje za proučavanje *simbola* i za njegovu didaktiku, posebno živo u nekim zemljama, kao što su Njemačka i Francuska. Usp. Hertle-Saller-Sauer 1987; Bucher 1987; Stachel 1987; Fossion 1995. Za sveukupan pregled usp. Feifel 1986. i Sauer 1995.

gome promijenile, te valja priznati kako znanosti o religiji predstavljaju nužni pristup religioznoj činjenici. One pokazuju važan doprinos religije za tumačenje čovjekova iskustva i omogućuju da se u religioznoj činjenici otkrije moguć izvor značenja.

Religiozna pedagogija i sveukupno područje religioznog odgoja mnogo dobivaju ozbiljnim i uravnoteženim pristupom znanostima o religiji. One mogu pomoći da se kao zakoniti »učitelji sumnje« otkriju mnogi neautentični i nezreli oblici religioznog doživljaja, ali su u stanju pokazati i »propast sumnje« kao i visoku humanizirajuću vrijednost ispravno shvaćenog religioznog iskustva (Trenti 1993).

Istina je da na području znanosti o religiji ostaje uvijek otvoreno pitanje identiteta i granice religioznog. Poznato je psihološko istraživanje J. Fawlera o razvoju vjere, tamo gdje »vjera« dobiva tako široko značenje te se može primijeniti i na nereligioznog čovjeka (usp. Alberich-Binz 2002, 99-104). Dok to, međutim, s jedne strane obavezuje na nužno razlikovanje, s druge ukazuje na bitno ukorjenjenje religije u ljudskoj stvarnosti i u njezinim najdubljim zahtjevima, pa prema tome i na mogućnost da se istakne njezina znakovitost za postojanje.

8. POZIV CRKVAMA: VEĆA OTVORENOST

Zaključujući ovaj naš pregled, dolazimo do nekoliko zahtjevnih zaključaka. Promatramo li problem polazeći od religioznih institucija, primjećujemo kako se uobičajeno vrlo opsežan i zahtjevan zadatak religioznog odgoja koji je nužno otvoren za izazove složenog, plurikulturnog i pluri religioznog društva (Feifel 1995, 119-134). Taj se problem više neće moći rješavati samo u tradicionalnim procesima sakramentalne inicijacije djece ili u djelatnostima koje se

odvijaju u školi. Religiozni odgoj morat će osim toga nadići konfesionalnu zatvorenost, monopol teoloških znanosti (kao isključivi pristup religioznoj činjenici) i ekleziocentrično viđenje poslanja Crkve. Odgojno zalaganje za religiozni rast danas valja promatrati više negoli u uobičajenoj perspektivi vršenja proročkog služenja ili službe riječi, radije kao izričaj *dijakonije*, tj. kao služenje čovjeku u njegovom cjelovitom promicanju (teološkim rječnikom rečeno: u službi izgradnje kraljevstva Božjega). To danas predstavlja jedan od najrječitijih i najdjelotvornijih znakova velike zadaće evangelizacije.

Crkve će morati bolje vrednovati činjenicu da je u našem društvu religiozna činjenica jasno postala pedagoški problem i kulturni izazov. U pitanju je sama vjerodostojnost religije i institucija koje nju na neki način predstavljaju.

Religiozna pedagogija, posebno s obzirom na njezinu katehetsku stranu i na vjeronaučnu didaktiku, odavna je prešla granice pozivanja na teologiju kako bi se otvorila za neophodni doprinos humanističkih znanosti. Sada nužno treba odgovoriti novoj zadaći *inkulturacije* i *kontekstualizacije* koja je obavezuje u kulturalnom dijalogu i u interdisciplinarnom radu pomoću znanosti o religiji.

Svakako, to ne može značiti gubitak vlastitog identiteta niti napuštanje djelatnosti koje su konfesionalno obilježene i svojstvene vlastitom religioznom poslanju (kao što su kateheza, procesi inicijacije, pastoralna mladih itd.). Međutim, i te inicijative valja premisliti u novom pedagoškom i kulturalnom kontekstu, a danas je nemali broj zahtjeva za promjenom. Ustrajno se naime govori o potrebi promicanja novog modela *kršćanina*, nove vrste *kršćanske zajednice*, novog *projekta* Crkve (Alberich-Binz 2002, 126-141). I izvan strogo unu-

tarcrkvenog djelovanja vjeronaučna djelatnost bez sumnje od kršćanske zajednice zahtijeva da uvijek zadrži evandeosko nadahnuće koje ju obilježava, ali u znatnom naporu kulturalne »simpatije« (Fossion 1990, 340-343) i nadilaženja konfesionalnih zatvorenosti, napose kada se djelovanje vjernika odvija unutar građanskih ustroja, kao u slučaju škole, medija ili kulturalne politike itd. U tim slučajevima perspektiva treba biti otvoreno pedagoška, stavljajući u središte ne instituciju nego promicanje čovjeka, u plurikonfesionalnosti i plurireligioznosti.

Otvaranje novim odgojnim obzorjima nameće se u kontekstu našeg pluralističkog društva. U najrazličitijim oblicima religioznog odgoja i kršćani se moraju baviti subjektima koji se ne prepoznaju – ili se potpuno ne prepoznaju – u instituciji: religiozno indiferentnim subjektima, osobama koje traže, vjericima vrlo osobne vjere, osobama koje pripadaju novim religioznim iskustvima, drugim religijama itd.

9. POZIV DRUŠTVU: VIŠE POŠTIVANJA I OSJETLJIVOSTI ZA RELIGIOZNI ODGOJ

I u građanskom društvu danas se nameće stav koji je osjetljiviji i otvoreniji prema svijetu religioznog odgoja, budući da religiozna činjenica uvijek zadržava veliki *kulturalni i pedagoški značaj*. Nije opravdano niti potiskivanje na rub koje podcjenjuje ili čak ne prepoznaje problem, niti njegovo tradicionalno povjeravanje konfesionalnim institucijama, što omogućuje odricanje, gotovo bez ikakva nadzora, bilo kakve odgovornosti. Previše je dobra i previše zla povezano uz religiozne pojave pa to obavezuje na brižnu pažnju sve one koji su odgovorni na području odgoja.

Svakako, valja priznati da kulturalni značaj religije nije više kao nekoć. Ako je religiozna pripadnost dugo bila vezana uz etničku pripadnost ili uz točno naznačene kulturalne veze, velika novost našeg vremena je priznavanje vrednote i prava na *religioznu slobodu* (Fossion 1992; Bourgeois 1986, 55). Religiozno iskustvo danas snažno potvrđuje vrednotu slobode i značaj besplatnosti: »Nemir, zahtjev za onostranošću, težnja prema sveukupnoj punini... obilježavaju postojanje: onostranost treba predstaviti kao 'odgovor'. Međutim, prihvaćanje Boga kao konačnog cilja ostaje besplatni čin. Zaziv je egzistencijalno opredjeljenje: više je nego dostatno vjerodostojno i opravdano, ali ipak ne obavezuje. Zaziva onaj tko izabere zazivanje; nadasve tamo gdje se religija usavršava te se usredotočuje na Ti, nastojeći mu biti što bliže, pokret usmjeren prema susretu je besplatni gest« (Trenti 1993, 171).

U toj perspektivi religiozna činjenica gubi svoj dogmatski i obavezni značaj, ali zadobiva prostor slobodnog kretanja u javnosti (Fossion 1992, 392; Coq 1993). Religiozni govor može biti punopravno prisutan u javnoj raspravi i pravo je sviju da se slobodno sučele s religijom te se u vezi s njom slobodno odluče (Davin 1991).

S tim je u vezi znakovita nedavna rasprava o aktualnosti religiozne kulture i njezinoj prisutnosti u školi u Francuskoj, upravo u zemlji koja laičnost drži stečenom vrednotom urođenom vlastitoj kulturalnoj tradiciji (Messner 1995, Coq 1995). Pažnja prema religioznoj činjenici traži se upravo unutar laičnosti: »Snaga religijâ i kulturalnih oblika koje one pokreću posljedica je činjenice da se religija tiče smisla, pred kojim su metodologije pojedinih matematičkih i prirodnih znanosti nekompetentne. Je li stoga, da bi se raspravljalo o tim temama, nužno pristupiti nekoj religiji?

Nipošto. Ali u laičkom je poučavanju teško pronaći način da se za sučeljavanje s tim pitanjima svakoga pripravi u njegovoj kulturi, kakva god bila njegova religija ili manjak religije. To je ono što zovem simboličkim izazovom školske kulture« (Coq 1995, 182).

U toj perspektivi ne može se opravdati kronični nedostatak osjetljivosti za religiozni odgoj npr. u kontekstu odgojne politike Europske unije (Malizia 1991). Nalazimo se pred pedagoškom temom koja će izgleda još dugo vremena privlačiti pažnju djelatnika i znanstvenika.

Bibliografija

- ADLER, G. – G. VOGELEISEN (1981), *Un siècle de catéchèse en France 1893-1980. Histoire-Déplacements-Enjeux*, Beauchesne, Paris
- ALBERICH, E. (1991), »*Odgoj vjere*«, u: M. PRANJIC (ur.), *Religijskopedagoško-katehetski leksikon [RPKL]*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, str. 537-539.
- ALBERICH, E. – A. BINZ (1995), *Forme e modelli di catechesi con gli adulti*, Elle Di Ci, Leumann (To)
- ALBERICH, E. (2002), *Kateheza danas*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb
- ALBERICH, E. – A. BINZ (2002), *Odrasli i kateheza*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb.
- AUDINET, J. (1994), »Religieuse (éducation)«, u: *Dict. encyclopédique de l'éducation et de la formation*, Nathan, Paris, str. 865-868.
- BISSOLI, C. (1982), *La »Pedagogia religiosa« negli Stati Uniti. Panoramica su alcune tendenze significative*, u: »Orientamenti Pedagogici« 29 (1982) 4, 673-705.
- BÖCKER, W. – H. G. HEIMBROCK – E. KERKHOFF (ur.) (1987), *Handbuch Religiöser Erziehung*, 2 sv., Schwann, Düsseldorf
- BÖHM, W. (1992), »*Religiosa, educazione*«, u: G. FLORES DE ARCAIS (ur.), *Nuovo Dizionario di Pedagogia*, 3. izd., Paoline, Cinisello Balsamo (Mi)
- BOURGEOIS, H. (1986), *Situation du christianisme européen et catéchuménat*, u: »Lumen Vitae« 41(1986)1, 51-63.
- BUCHER, A. (1988), *Symboldidaktik*, u: »Katechetische Blätter« 113(1988)1, 23-27.
- CASOTTI, M. (1930), *Educazione cattolica*, La Scuola, Brescia
- Catechesi Tradendae* (1979), *Apostolska pobudnica Njegove Svetosti pape Ivana Pavla II*, Nadbiskupski duhovni stol – Glas Koncila, Zagreb 1994 (izvorno izdanje: 16.10.1979)
- Cent ans de sciences religieuses à l'Ecole pratique des hautes études* (1987), Cerf, Paris
- CENTRO NAZIONALE DELL'INSEGNAMENTO RELIGIOSO IN FRANCIA (ur.) (1988), *Formazione cristiana degli adulti. Una guida teorico-pratica per la catechesi*, Dehoniane, Bologna
- CESAREO, V. i dr. (1995), *La religiosità in Italia*. Mondadori, Milano
- COMISION EPISCOPAL DE ENSEÑANZA Y CATEQUESIS (1983), *La catequesis de la comunidad. Orientaciones pastorales para la catequesis en España, hoy*. EDICE, Madrid
- COQ, G. (1993), *Démocratie, Religion, Éducation*, Mame, Paris
- COQ, G. (1995), *Laïcité et République. Le lien nécessaire*, Ed. du Félin, Paris
- DAVIN, J. (1991), *Droit des enfants et des adultes à une éducation religieuse*, u: »Lumen Vitae« 46 (1991)2, 175-182.
- DEVITT, P. M. (1991), *How Adult is ARE? Gabriel Moran's contribution to the Field of Adult Religious Education*, Veritas, Dublin
- Education in Europe: the Challenge of Pluralism* (1992/93), u: »British Journal of Religious Education« 15(1992/93)2, 1-64.
- ENGLERT, R. (1986), »*Wissenschaftstheorie der Religionspädagogik*«, u: G. BITTER – G. MILLER (ur.), *Handbuch der Religionspädagogik*, 2. sv., Kösel, München, str. 424-432.
- EXELER, A. (1990), *L'educazione religiosa. Un itinerario alla maturazione dell'uomo*, Elle Di Ci, Leumann (To)
- FEIFEL, E. i dr. (ur.) (1973-1975), *Handbuch der Religionspädagogik*, 3. sv., Gerd Mohn-Benziger, Gütersloh-Zürich
- FEIFEL, E. (1973), »*Grundlegung der Religionspädagogik in Religionsbegriff*«, u: E. FEIFEL E. i dr. (ur.), *Handbuch der Religionspädagogik*, 1. sv., Gerd Mohn-Benziger, Gütersloh-Zürich, str. 34-48.
- FEIFEL, E. (1991), »*Religiozni simboli*«, u: *RPKL*, str. 659-663.
- FEIFEL, E. (1995), *Religiöse Erziehung im Umbruch*, Kösel, München
- FEIFEL, E. – W. KASPER (ur.) (1987), *Traditionskrise des Glaubens*, Kösel, München

- FIZZOTTI, E. (1995), *Verso una psicologia della religione. 2. Il cammino della religiosità*, Elle Di Ci, Leumann (To)
- FOSSION, A. (1980), *La catéchèse scolaire d'hier à demain*, u: »Nouvelle revue théologique« 112 (1980)1, 3-21.
- FOSSION, A. (1990), *La catéchèse dans le champ de la communication. Ses enjeux pour l'inculturation de la foi*, Cerf, Paris
- FOSSION, A. (1992), *Changements et résistances au changement en catéchèse*, u: »Lumen Vitae 47 (1992)4, 391-401.
- FOSSION, A. (1994), *L'initiation au symbolisme en catéchèse. Une perspective communicationnelle*, u: »Lumen Vitae 49(1994)4, 383-399.
- GALLAGHER, J. (1986), *Guidelines*, Collins, London
- GARCIA REGIDOR, T. (1994), *La educación religiosa en la escuela*, Inst. S. Pio X, Madrid
- GEVAERT, J. (1990), *Prima evangelizzazione. Aspetti catechetici*, Elle Di Ci, Leumann (To)
- GEVAERT, J. (1993), *Catechesi e cultura contemporanea*, Elle Di Ci, Leumann (To)
- »Gravissimum Educationis«, deklaracija II. vatikanskog sabora o kršćanskom odgoju
- GROOME, TH. H. (1980), *Christian Religious Education*, Harper & Row, San Francisco
- GROOME, TH. H. (1992/93), *Catechesis and Religious Education*, u: »The Living Light« 29(1992/93)1, 40-46.
- GROPPO, G. (1991a), »Kršćanski odgoj«, u: *RPKL*, str. 390-392.
- GROPPO, G. (1991b), *Teologia dell'educazione. Origine, identità, compiti*, LAS, Roma
- HEMEL, U. (1984a), *Theorie der Religionspädagogik. Begriff – Gegenstand – Abgrenzungen*, G. Kaffke, München
- HEMEL, U. (1984b), *Probleme religionspädagogischer und catechetischer Terminologie im internationalen Rahmen: Religionsunterricht, Katechese, Evangelisation*, u: »Religionsunterricht an höheren Schulen« 27(1984), 374-385.
- HEMEL, U. (1988), *Ziele Religiöser Erziehung. Beiträge zu einer integrativen Theorie*, Peter Lang, Frankfurt
- HEMEL, U. (1990), *Introduzione alla pedagogia religiosa*, Queriniana, Brescia
- HERTLE, V. – M. SALLER – R. SAUER (ur.) (1987), *Spuren entdecken. Zum Umgang mit Symbolen*, Kösel, München
- KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Vjerska dimenzija odgoja u katoličkoj školi. Nacr* za razmišljanje i provjeravanje, Dokumenti 90, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989 (izvorno izdanje: 1988)
- LACHMANN, R. (1994), *Zwölf Kennzeichen eines offenen christlichen Religionsunterrichts*, u: »Katechetische Blätter« 119(1994)6, 409-410.
- LANGER, W. (1974), *Im Mittelpunkt steht der Mensch. Zur Bedeutung und Wirkung des Synodenbeschlusses »Der Religionsunterricht in der Schule« (1974)*, u: »Katechetische Blätter« 109(1974)5, 335-347.
- LANGER, W. (1980), *Religionsunterricht als Dienst am Menschen*, u: »Christlich-pädagogische Blätter« 93(1980)3, 203-211.
- LEE, J. M. (1971), *The Shape of Religious Instruction. A Social Science Approach*, Religious Education Press, Mishawaka, Ind.
- LEE, J. M. (1977), *The Religious Education We Need. Toward the renewal of christian education*, Religious Education Press, Mishawaka, Ind.
- LEE, J. M. (1985), *The Content of Religious Instruction. A Social Science Approach*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama
- MALIZIA, G. (1991), »Dimensione etico-religiosa e progetti educativi dei sistemi scolastici europei«, u: F. PAJER (ur.), *L'insegnamento scolastico della religione nella nuova Europa*, Elle Di Ci, Leumann (To), str. 51-78.
- MARCEL, G. (1976), *Giornale metafisico*, Abete, Roma
- MARTHALER, B. L. (1991), »Religious Education (USA)«, u: *RPKL*, str. 643-645.
- MARTHALER, B. L. (1991/92), *A Pastoral on Catholic Education – the Process and the Product*, u: »The Living Light« 28(1991/92), 101-114.
- MAYMI, P. (1980), *Pedagogia religiosa*, Ed. San Pio X, Madrid
- MEDDI, L. (1994), *Educare la fede. Lineamenti di teoria e prassi della catechesi*, EMP, Padova
- MESSNER, F. (1995), *La culture religieuse à l'école*, Cerf, Paris
- MORAN, G. (1979), *Education Toward Adulthood: Religion and Lifelong Learning*, Paulist Press, New York
- MORAN, G. (1995), »Educazione religiosa«, u: M. ELIADE (ur.), *Enciclopedia delle religioni. Sv. 5, Lo studio delle religioni. Discipline e autori*, Jaca Book, Milano, str. 126-131.
- NANNI, C. (1992), »Religione«, u: M. LAENG (ur.), *Enciclopedia pedagogica*, sv. 5, La Scuola, Brescia, st. 9912-9936.
- NANNI, C. (1995), »L'educazione della dimensione religiosa in una società complessa e differenziata«,

- u: O. BOMBARDELLI (ur.), *Problemi dell'educazione alle soglie del duemila*, Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, Trento, str. 243-265.
- NASTAINCZYK, W. (1983), *Katechese: Grundfragen und Grundformen*, F. Schönigh, Paderborn
- NICHOLS, K. (1978), *Guidelines for Religious Education. I. Cornerstone*, St. Paul Publ., Slough, Middlegreen
- NIPKOW, K. E. (1992/93), *Oikumene – the Global Horizon for Christian and Religious Education*, u: »British Journal of Religious Education« 15(1992/93)2, 5-11.
- OFFICE DE CATECHESE DU QUEBEC (1988), *Les nouveaux défis de l'éducation de la foi des adultes au Québec*, Fides, Montreal
- ORLANDO, V. (1992), »Religione«, u: M. MIDALI – R. TONELLI (ur.), *Dizionario di Pastorale Giovanile [...] Supplemento alla prima edizione*, Elle Di Ci, Leumann (To), str. 137-149.
- ORTEZA Y MIRANDA, E. (1985/86), *Some Problems with the Expression »Christian Education«*, u: »British Journal of Religious Education« 8 (1985/86)2, 94-102.
- PAJER, F. (ur.) (1991), *L'insegnamento scolastico della religione nella nuova Europa*, Elle Di Ci, Leumann (To)
- POLLARD, J. (1988/89), *Catechesis: A Pastoral Priority*, u: »The Living Light« 28(1988/89)2, 199-209.
- PRENNA, L. (1989), *Insegnamento della religione e catechesi: distinzione e complementarità*, u: »Rassegna di teologia« 30(1989)2, 177-188.
- PRENNA, L. (1996), *L'incontro cristianesimo-religioni nella società multiculturale: prospettive di educazione religiosa*, u: »Orientamenti Pedagogici« 43(1996)2, 295-309.
- PURNELL, A. P. (1985), *Our Faith Story*, Collins, London
- Religionsunterricht und Konfessionalität* (1993), u: »Der Evangelische Erzieher« 45(1993)1, 2-110.
- ROSSITER, G. (1982), *The need for a »creative divorce« between catechesis and religious education in catholic schools*, u: »Religious Education« 77(1982)1, 21-40.
- ROUTHIER, G. (ur.) (1996), *L'éducation de la foi des adultes. L'expérience du Québec*. Médiaspaul, Montréal
- SCHLÜTTER, R. (1995), *Aufbau einer konfessionellen Identität? Anfragen an eine didaktische Begründung für den konfessionellen Religionsunterricht*, u: »Religionspädagogische Beiträge« (1995)36, 17-30.
- SCHULTZE, H. – H. KIRCHHOFF (1975-1977), *Christliche Erziehung in Europa*. 5 sv., Calwer-Kösel, Stuttgart/München
- SIMON, W. (1991), »Religija – religioznost«, u: *RPKL*, str. 634-636.
- STACHEL, G. (1973), *Religiöse Erziehung als offene Frage*, u: E. FEIFEL i dr. (ur.), *Handbuch der Religionspädagogik*, 1. sv., Gerd Mohn – Benziger, Güterloh – Zürich, str. 21-33.
- STACHEL, G. (1983), *Religiöse Erziehung und ihre Zielsetzung*, u: »Religionspädagogische Beiträge« (1983)11, 92-113.
- STACHEL, G. (1987), *Simboli che si presentano, simboli che si mostrano. Riflessioni sul significato del simbolo nella pedagogia religiosa*, u: »Orientamenti Pedagogici« 34(1987)6, 1057-1071.
- STACHEL, G. (1991), »Pedagogija religije (Religionspädagogik)«, u: *RPKL*, str. 563-565.
- TONELLI, R. (1989), »Educazione/pastorale«, u: M. MIDALI – R. TONELLI (ur.), *Dizionario di Pastorale Giovanile*, Elle Di Ci, Leumann (To), str. 290-297.
- TRENTI, Z. (1993), *Invocazione. Opzione religiosa e dignità umana*, LAS, Roma
- WEGENAST, K. (1973), »Aufgaben und Ziele religiöser Bildung und Erziehung«, u: E. FEIFEL i dr. (ur.), *Handbuch der Religionspädagogik*, 1. sv., Gerd Mohn-Benziger, Gütersloh-Zürich, str. 108-114.
- WESTERHOFF, J. (1987), *Formation, Education, Instruction*, u: »Religious Education« 82(1987)4, 578-591.
- ZIEBERTZ, H.-G. – W. SIMON (ur.) (1995), *Bilanz der Religionspädagogik*, Patmos, Düsseldorf

Prijevod s talijanskoga: Rudi Paloš